

Sisältö

Alkusanat	3
<i>Anna Pärnänen</i> Johdanto: Viisi vuosikymmentä työelämätietoa	7
Suomi palkkatyön yhteiskunnaksi	
<i>Raija Julkunen</i> Suomalainen palkkatyön yhteiskunta	15
<i>Päivi Keinänen</i> Elinkeinorakenteen muutos – maatalousvaltaisuudesta palkansaajien ja palveluiden yhteiskuntaan.	41
<i>Pekka Myrskylä</i> Suomalaisten työhön osallistuminen	61
<i>Pekka Myrskylä</i> Työvoiman alueellinen liikkuvuus.	83
Työnteon olosuhteet	
<i>Päivi Keinänen</i> Palkansaajien työajan muutokset ja työaikamuodot	99
<i>Anna-Maija Lehto</i> Työelämän laadun kolme vuosikymmentä	121
<i>Anna Pärnänen & Hanna Sutela</i> Tyypillisestä epätyypilliseen? Muutokset erilaisissa työsuhteissa neljänä vuosikymmenenä	147
<i>Harri Nummila</i> Järjestäytyminen ja työtaistelut Suomessa.	171
<i>Laura Hulkko & Pekka Tossavainen</i> Työttömyys ennen ja nyt.	181
Työ, palkka ja tuottavuus	
<i>Seppo Kouvonon, Hannele Sauli & Kaija Ruotsalainen</i> Mitä on tapahtunut palkkaeroille?	203
<i>Antti Katainen</i> Epätyypillisten työsuhteiden palkat	219
<i>Pentti Jonninen</i> Työvoimakustannusten rakennemuutos teollisuudessa	237
<i>Matti Pohjola</i> Työn tuottavuus talouskasvun lähteenä	251
Työ tilastoissa	
<i>Pekka Tiainen</i> Työvoimatutkimuksen historia ja tulevaisuuden haasteet.	265

Johdanto

Viisi vuosikymmentä työelämä tietoa

Työvoimatutkimus toteutettiin ensi kerran viisikymmentä vuotta sitten, vuonna 1959. Jo viidenkymmenen vuoden ajan työvoimatutkimus on tarjonnut tietoa työmarkkinoista: työvoimasta, työllisyydestä, työn puutteesta ja työtunneista. Työvoimatutkimus on ollut olennainen tietolähde, kun on haluttu seurata työmarkkinoiden muutosta, oli kyse sitten työttömyyden kasvusta, naisten työmarkkinoille osallistumisesta tai toimialoittaisen työllisyyden kehityksestä. Työvoimatutkimuksen sisältö on vuosien saatossa hieman vaihdellut lähinnä siten, että tietosisältö on laajentunut kunkin ajan tietotarpeita huomioon ottaen. Perustietosisällöltään työvoimatutkimus on kuitenkin pysynyt varsin samana. Työvoimatutkimuksen päätarkoitus on ollut tarjota luotettavaa tietoa sekä työn puutteesta että siitä, kuinka moni ja miten osallistuu työmarkkinoille.

Ennen työvoimatutkimuksen aloittamista vuonna 1959 väestön ammatissa toimimisesta ja työttömyydestä oli vaikea saada kokonaiskuvaa. Tuolloin oli jo kerätty tietoa metsätyövoimasta survey-menetelmällä, mutta näiden tutkimusten tarjoama tieto työmarkkinoista oli rajallinen. Metsätyömiehiä koskevat kyselytutkimukset loivat kuitenkin pohjaa työvoimatutkimukselle.

Työvoimatutkimuksen käynnistämisen liikkeelle panevana voimana olikin tarve saada tietoa työttömyydestä ja ammatissa toimimisesta. 1950-luvun lopulla Suomi oli vielä maatalousvaltainen maa, ja siten työllisyys oli altis kausivaihteluille. Juuri työllisyyden voimakas kausivaihtelu johti siihen, että työvoimatiedustelu toteutettiin alusta lähtien ympärivuotisena otospohjaisena tiedonkeruuna. Työvoimatutkimuksesta tulikin ensimmäinen suomalainen survey-tutkimus, jossa sovellettiin modernia otantamenetelmää.

Kansallisten tietotarpeiden ohella työvoimatutkimuksen käynnistämiseen vaikuttivat sen kansainväliset esikuvat: työvoimatutkimusta oli tehty jo 1940-luvulla Yhdysvalloissa ja Kanadassa. Oma roolinsa oli sillä, että kansainvälinen työjärjestö ILO suositteli työvoimatutkimuksen tekemistä ja pyrki yhdenmukaistamaan tiedonkeruita. Myöhemmin työvoimatilaston muotoutumiseen on vaikuttanut erityisesti Euroopan Unionin jäsenyys, jonka myötä Suomenkin työvoimatilasto on yhdenmukaistettu muiden unionimaiden tilastojen kanssa. Työvoimatutkimus on edelleen varsin poikkeuksellinen siinä suhteessa, että se on harvoja kyselytutkimuksia, joita tehdään sekä jokaisessa EU-maassa että suuressa osassa maailman maista.

Työvoimatutkimus on tänä päivänä tärkeimpiä – ellei tärkein – tietolähde, kun halutaan tietoa työmarkkinoista. Se tuottaa yhteiskuntapoliittisesti tärkeää tietoa työllisyydestä ja työttömyydestä. Työvoimatutkimuksesta saadaan keskei-

set työvoimapolitiikan indikaattorit, ja siten se on olennainen osa työvoimapolitiikkaa ja työvoimahallintoa. Kysytyimpiä lukuja tällä hetkellä ovatkin työvoimatutkimuksen kuukausittain julkistamat luvut työttömyys- ja työllisyysasteesta.

Kirjan tavoitteena palkkatyöyhteiskunnan kuvaus

Tällä artikkelikokoelmalla Tilastokeskus juhlistaa työvoimatutkimuksen viisikymmenvuotistaivalta. Ajankohtaisten lukujen sijaan olemme kääntäneet katseen menneeseen ja kirjoittaneet artikkelikokoelman, jossa aikasarjatarkastelut ovat keskeisessä roolissa. Työvoimatutkimuksen pitkän historian ansiosta on mahdollista tarkastella tilastojen valossa, miten suomalainen työelämä on muuttanut viidenkymmenen vuoden aikana.

Painopiste teoksessa on empiirisessä tilastollisessa tarkastelussa – onhan kyseessä Tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen juhlaKirja. Miten työmarkkinat ja työelämä ovat pitkien aikasarjojen valossa muuttuneet? Kirjan tavoitteena on antaa lukijalle tiivistetysti aikasarjatietoa työelämä- ja työmarkkina-aiheisten tietovarantojen avulla suomalaisen työelämän muutoksista. Aineistoina artikkeleissa käytetään työvoimatutkimuksen ohella työssäkäyntitilastoa, palkkarakennetilastoa, työolotutkimusta, työtaistelutilastoa ja tulonjakotilastoa. Teos toimii käsikirjana suomalaisen työelämän muutoksen vuosiin.

Kun pohditaan sitä, mikä on viimeisen viiden vuosikymmen aikana tapahtunut keskeinen työelämän muutos Suomessa, piirtyy eteen kuva monista erilaisista kehityssuunnista. Elinkeinorakenteen muutos, naisten työhön osallistumisen kasvu, koulutustason nousu tai palkkatason paraneminen – kaikki ovat merkittäviä suomalaisen työelämän muutoksia. Näitä tekijöitä yhdistävä ja nimittävä muutos on kuitenkin ollut *suomalaisen palkkatyöyhteiskunnan syntyminen*. Tämä teema on myös julkaisun artikkeleita yhdistävä aihe. Kirja pyrkii eri teemojen käsittelyn kautta luomaan kokonaiskuvan siitä, miten Suomesta tuli palkkatyön yhteiskunta. Artikkeleissa tarkastellaan eri työelämän muutoksen osatekijöitä, jotka ovat osaltaan olleet muovaamassa maatalousvaltaista maatalousyrittäjien Suomea palkansaajien moderniksi tietoyhteiskunnaksi.

Suomi teollistui nopeasti toisen maailmansodan jälkeen. Teollisuuden kehityksellä on ollut tärkeä rooli siirtymisessä maatalousyhteiskunnasta palkansaajayhteiskuntaan. Vaikka teollisuus ja rakentaminen eivät missään vaiheessa kasvaneet Suomen suurimmaksi sektoriksi, vaan palveluelinkeinot laajenivat rinnan teollisuuden kanssa, on teollisuudella – ja erityisesti vientiteollisuudella – oma merkityksensä rakennemuutoksen yhtenä tekijänä. Teollisuuden kehittyminen loi pohjan myös vahvalle miesten palkansaajuudelle.

Elinkeinorakenteen muutokseen liittyy tiettyjen institutionaalisten järjestelyjen muotoutuminen. Suomalaisen palkansaajayhteiskunnan synty nivoutuu suomalaisen koulutuspolitiikan kehittymiseen. Yhtäältä koulutustason nousu on tuottanut työmarkkinoille työntekijöitä, jotka osaamis- ja tietotasoltaan ovat

suuntautuneet toimimaan nimenomaan palkansaajina maatalousyrittäjyyden sijaan. Samalla koulutustason nousu on tukenut ja edesauttanut elinkeinorakenteen ja työelämän murrosta kohti palveluyhteiskuntaa ja nykyisen kaltaisen tietoyhteiskunnan syntyä.

Yksi suomalaisen palkansaajayhteiskunnan rakennuskivi on ollut julkisen sektorin hyvinvointipalveluiden kasvu, joka on sekä mahdollistanut naisten työssäkäynnin että työllistänyt nimenomaan naisia. Siten Suomea voi pitää vahvana palkansaajien yhteiskuntana; se on ollut sitä yhtäläisesti sekä miehille että naisille.

Myös eläkejärjestelmän kehittäminen on vaikuttanut siihen, millainen suomalainen palkansaajayhteiskunta on. Eläkejärjestelmä koulutusjärjestelmän ohella on lyhentänyt työhön osallistumisen aikaa työuran molemmista päistä. Suomalaiseen palkansaajuuteen kuuluu sen päättyminen eläkkeelle siirtymiseen. Eläkejärjestelmä on vähentänyt vanhuusajan köyhyyttä ja vapauttanut valtaosan työnteon pakosta tietyn iän jälkeen. Siten työhön osallistuminen on tiettyihin ikävuosiin (noin 20–64-vuotiaat) sidottua eikä enää ole elämän mittaista – kuten maatalousyrittäjyys usein oli.

Näiden tekijöiden takana vaikuttaa sopimusyhteiskunnan synty ja työmarkkinaosapuolten roolin vahvistuminen työelämän säätelyn ja siihen liittyvän sosiaaliturvan muotoilussa. Korkea järjestäytymisaste on yksi suomalaisen palkansaajayhteiskunnan olennainen piirre.

Kirjan rakenne

Kirjan ensimmäisessä osassa *Suomi palkkatyön yhteiskunnaksi* on neljä työelämän rakenteelliseen muutokseen keskittyvää artikkelia. Artikkelissaan *Suomalainen palkkatyön yhteiskunta* Raija Julkunen kuvaa, kuinka sopimusyhteiskunnan synty, julkisen sektorin kasvu, sosiaaliturvan kehittyminen ja naisten työmarkkinoille tulo toisiinsa nivoutuneina muotoilivat Suomesta palkansaajien yhteiskunnan. Julkusen artikkeli pohjustaa muiden empiiristen artikkeleiden antia luomalla kokonaiskuvan suomalaisen työelämän muutoksesta viidenkymmenen vuoden aikana.

Päivi Keinäsen artikkeli *Elinkeinorakenteen muutos – maatalousvaltaisuudesta palkansaajien ja palveluiden yhteiskuntaan* kertoo nimensä mukaisesti, kuinka merkittävä viimeisen viiden vuosikymmenen aikana tapahtunut elinkeinorakenteen muutos on ollut. Tarkastelu tarjoaa tunnuslukujen kautta kokonaiskuvan elinkeinorakenteen muutoksesta, jonka selvimpänä piirteenä on ollut maatalouden painoarvon merkittävä pieneneminen ja palvelualojen selvä korostuminen työllistävinä sektoreina. Samassa ajassa yrittäjien, jotka suurelta osin olivat maatalousyrittäjiä, osuus työllisistä laski runsaasta kolmanneksesta runsaaseen kymmeneen prosenttiin.

Suomalaisten työhön osallistumiseen ovat keskeisesti vaikuttaneet koulutus- ja eläkejärjestelmän muotoutuminen sekä julkisen sektorin hyvinvointipalveluiden kasvu. Siinä missä koulutusmahdollisuuksien paraneminen ja eläkejärjestelmän muotoutuminen ovat lyhentäneet työuria, on julkisen sektorin hyvinvointipalve-

luiden kasvu vaikuttanut erityisesti naisten mahdollisuuksiin osallistua palkkatyöhön. Näitä työhön osallistumisessa tapahtuneita muutoksia käsittelee Pekka Myrskylä työssäkäyntitilaston valossa artikkelissaan *Suomalaisten työhön osallistuminen*. Myrskylän artikkeli kuvaa tiivistetysti, kuinka suuria muutoksia tilastojen mukaan suomalaisten työhön osallistumisessa ja koulutustasossa on tapahtunut.

Suomen työmarkkinoita ei voi käsitellä ilman työvoiman liikkuvuuden huomioon ottamista. Suomalaiset ovat liikkuneet työn perässä niin maan sisällä kuin rajojen ylikin. Viime vuosien aikana työvoimavirrat ovat kääntyneet niin, että Suomesta on tullut työvoimaa vastaanottava maa. Jos viidenkymmenen vuoden ajanjakson alkupuolen työmarkkinoiden suuria muutoksia oli suomalaisten muutto Ruotsiin, syrjäkylien tyhjeneminen ja kaupungistuminen, on yksi sen loppupuolen haasteista maahanmuuttajien kotouttaminen, työmarkkinoille integroituminen ja kulttuurisesti suhteellisen homogeenisen Suomen muuttuminen aikaisempaa monikulttuurisemmaksi. Toisessa artikkelissaan *Työvoiman alueellinen liikkuvuus* Pekka Myrskylä luo katsauksen siihen miten lukujen valossa työvoima on liikkunut alueellisesti niin maan sisällä, Suomesta pois kuin Suomeen viiden vuosikymmenen aikana.

Työnteon muuttuvat olosuhteet

Kirjan toisessa osassa *Työnteon olosuhteet* luodaan katsaus työn tekemisen muuttuneisiin olosuhteisiin. Ensin Päivi Keinänen käsittelee artikkelissaan *Palkansaajien työajan muutokset ja työaikamuodot* työajan pituutta, eri työaikamuotojen yleisyyttä ja epätyypillisten työaikojen muuttumista 1980-luvun lopulta tähän päivään. Säännöllinen 35–40 tunnin viikkotyöaika näyttää pitäneen pintansa, mutta haperuneen reunoilta: pitkien työviikkojen tekeminen on yleistynyt ylempien toimihenkilöiden keskuudessa ja lyhyiden tekeminen alempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden keskuudessa. Työmarkkinoiden muutokset, kuten palvelusektorin laajeneminen, ovat erityisesti vaikuttaneet työaikojen muutoksiin.

Anna-Maija Lehdon artikkeli *Työelämän laadun kolme vuosikymmentä* luo katsauksen työelämän laadullisiin muutoksiin työolotutkimussarjan avulla 1970-luvulta lähtien. Suomalainen työelämä on laadullisesti muuttunut niin hyvään kuin huonoon suuntaan neljän vuosikymmenen aikana. Kun 1970-luvulla työn yksitoikkoisuus ja kehittymismahdollisuuksien puute koettiin ongelmalliseksi, ovat lisääntynyt kiire, epävarmuuden kasvu ja sosiaalisten suhteiden heikkeneminen 2000-luvun työelämän kipupisteitä.

Työn epävarmuuden kasvu on nimetty yhdeksi 1990-luvun laman jälkeiseksi työelämän keskeiseksi muutokseksi. Yksi tämä työn epävarmuuden kasvun merkki on epätyypillisten, usein työnteon ehdoiltaan tai tulotasoltaan epävarmempien, työsuhteiden lisääntyminen. Artikkelissa *Tyypillisestä epätyypilliseen?* Anna Pärnänen ja Hanna Sutela tarkastelevat, ovatko määräaikaiset työsuhteet, osa-aikainen työ, vuokratyö tai kotona tehtävä työ lisääntyneet neljän vuosikymmenen aikana. Vaikka vakituinen ja kokoaikainen työsuhde on edelleen vallitseva työsuhteen

muoto, koskettaa työn epätyypillisyyden nykyään useampaa suomalaista palkansaajaa kuin kolmekymmentä vuotta sitten. Suomalainen palkkatyöläisyys on pitkälti rakentunut kokoaikaisen ja pysyvän työsuhteen varaan. Työsuhteiden epätyypillisistymisen voi siten nähdä palkansaajayhteiskuntaa murentavana tekijänä.

Yksi tärkeä tekijä suomalaisen palkansaajayhteiskunnan synnyssä on palkansaajien järjestäytyminen. *Järjestäytyminen ja työtaistelut Suomessa* -artikkelissa Harri Nummila kuvaa sitä, miten suomalaiset palkansaajat ovat joukkovoimaansa käyttäneet. Suomi on edelleen korkean järjestäytymisasteen maa. Työtaisteluiden vähentyminen viiden vuosikymmenen aikana kertoo osaltaan sopimustyhteiskunnan vakiintumisesta ja työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen vastakkainasettelun lieventymisestä.

Työvoimatutkimuksen käynnistämisen aikoihin oltiin ensisijaisesti kiinnostuneita saamaan tietoa työttömyydestä. Työttömyys ja sen seuranta säilyikin pitkään tärkeimpänä työmarkkinoiden toimivuuden mittarina, kunnes työllisyysasteesta tuli tärkein työvoimapolitiikan onnistumisen indikaattori. Työttömyysaste on kuitenkin edelleen tärkeä luku ja työttömyys ilmiönä tarkoin seurattu. Työttömyydellä on pitkäaikaisia seurauksia yksilöiden tulotasoon ja hyvinvointiin, ja siten työttömyys suurena yhteiskunnallisena ongelmana on asia, josta ei liene erimielisyyttä. Laura Hulkkio ja Pekka Tossavainen käsittelevät artikkelissaan *Työttömyys ennen ja nyt* työttömyyden kehitystä aina vuodesta 1959 saakka. Työttömyydestä näyttää tulleen pysyvä ilmiö Suomen työmarkkinoilla.

Murroksessa palkat ja tuottavuus

Kolmannessa osassa *Työ, palkka ja tuottavuus* keskitytään työvoiman kustannuksiin työnantajan ja työntekijän näkökulmasta. Seppo Kouvonon, Hannele Sauli ja Kaija Ruotsalainen kysyvät artikkelissaan *Mitä on tapahtunut palkkaeroille?* Tulerojen kasvusta on puhuttu jo jonkin aikaa, mutta onko samanlainen kehitys havaittavissa palkkaeroissa? Artikkelissaan kirjoittajat tarkastelevat, miten eri tilastolähteiden erot vaikuttavat palkkaeroista syntyvään kuvaan.

Palkkaero-teemalla jatkaa Antti Katainen tarkastelussaan *Epätyypillisten työsuhteiden palkat*. Epätyypillisten työsuhteiden osalta on tärkeää tutkia myös työsuhteen vaikutusta palkkatasoon. Vaikka määrä- ja osa-aikaisessa työsuhteessa olevien palkat ovat keskimäärin pienemmät kuin vakituksessa ja kokoaikaisessa työsuhteessa olevien, niin esimerkiksi opetuslalla osa-aikaiset työntekijät nauttivat kokoaikaisia paremmista tuntiansioista.

Pentti Jonnisen artikkelissa *Työvoimakustannusten rakennemuutos teollisuudessa* palkkakustannuksia käsitellään työvoimakustannusten näkökulmasta. Työnantajalle tuotantokustannukset koostuvat eri tekijöistä, joista työvoimakustannukset muodostavat merkittävän osan. Jonninen kuvaa tilastoaineiston avulla, kuinka tehdyn työajan palkkojen osuus kokonaistyövoimakustannuksista on vähentynyt huomattavasti 1950-luvulta tähän päivään. Vaikka tarkastelu rajoittuu teollisuuden aineiston saatavuuden vuoksi, voi tämän kehityksen hyvin yleistää koskemaan myös muita toimialoja.

Osan viimeisessä artikkelissa *Työn tuottavuus talouskasvun lähteenä* Matti Pohjola tutkii, kuinka työn tuottavuus on muuttunut 1950-luvulta lähtien. Suomessa tuottavuus on kasvanut varsin nopeasti. Yksi tähän tuottavuuden kasvuun vaikuttanut tekijä on teknologian kehittyminen ja sen parempi hyödyntäminen. Tässäkin törmätään Suomen myöhäiseen kehittymiseen maatalousyhteiskunnasta teollisuuden kautta palveluiden ja palkansaajien yhteiskunnaksi. Suomen teollistuminen ja elintason kasvu ovat oiva esimerkki siitä, kuinka myöhään teollistuva maa pystyi hyödyntämään muiden kehittämää teknologiaa ja nousemaan varsin nopeasti kasvun uralle.

Kirjan viimeinen osa *Työ tilastoissa* pitää sisällään Pekka Tiaisen katsauksen *Työvoimatutkimuksen historia ja tulevaisuuden haasteet*. Artikkelit täydentää empiirisiä aikasarjatarkasteluihin nojaavia artikkeleita kertomalla, miksi ja miten työvoimatutkimus sai alkunsa. Työvoimatutkimuksen alkusysäykseen Suomessa on tarvittu niin kansanvälisiä esikuvia kuin innokkaita suomalaisia otostutkimuksen uranuurtajia.

Nopeasti muuttuva työelämä, hitaasti seuraavat tilastot

Kirjan nimi *Työelämän suurten muutosten vuosikymmenet* on varsin suureellinen, mutta osuva. Viimeksi kuluneet viisikymmentä vuotta ovat todellakin olleet täynnä suuria muutoksia. Institutionaalisten tekijöiden ja pitkän ajanjakson suuren elinkeinorakenteen muutoksen ohella taloudelliset suhdanteet näkyvät työelämää kuvaavissa tunnusluvuissa. Oli kyse sitten työttömyydestä, työsuhteista, työoloista, työajoista tai tuottavuudesta 1990-luvun alun lama näyttäytyy monella tapaa murroskohtana suomalaisessa työelämässä.

Tilastoinnille muutokset ovat luoneet haasteita. Aina ei ole pysytty tiedontarpeen perässä: joskus tiedontarpeet ovat syntyneet vasta viiveellä, kuten on huomattu esimerkiksi epätyypillisten työsuhteiden kehityksen osalta. Läheltä katsottuna työelämän muutokset eivät tunnu niin merkittäviltä kuin millaisiksi ne voivat myöhemmin osoittautua. Tällä hetkellä tilastontekijä törmää sellaisiinkin vaikeuksiin kuin miten määritellä palkansaaja, miten saada toimialaluokitus pysymään työmarkkinoiden muutoksen mukana tai miten operationalisoida työelämän laadulliset muutokset mitattaviksi ilmiöiksi. Työelämää kuvaavien tiedonkeruiden haasteena tuleekin olemaan se, miten pitää huolta aikasarjoista ja ajallisesta vertailtavuudesta, mutta samaan aikaan tunnistaa työelämän muutoksen suuntia ja tuottaa ajankohtaisia, tämän päivän työelämää kuvaavia tunnuslukuja.

Voi olla, että kun työvoimatutkimuksen seuraavat viisikymmentä vuotta ovat tulleet vuonna 2059 täyteen, todistamme aivan toisenlaista työelämää ja työmarkkinoita. Kuka tietää, vaikka palkansaajien yhteiskunta olisi tuolloin murenemassa ja yrittäjien Suomi nousemassa? Siitä lienemme kuitenkin vakuuttuneita, että tuota tulevaakin työelämää ja vuoden 2059 työmarkkinoita kuvataan työvoimatutkimuksen avulla.